

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын биридимиэтэ.

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын биридимиэтин суолтата

Саха тыла 1992 сыллаахха судаарыстыбалыы ыстаатыстанан, суолтата биллэрдик үрдээбитэ. Төрөөбүт тыл – хайа да норуот көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэриллэр улуу нэһилиэстибэтэ, киһи аймах култууратын сүдү сыаннастарыттан биирдэстэрэ. Төрөөбүт тыл – оҕо тулалыыр эйгэтин кыраҕатык билэр-көрөр, чугас дьонун-сэргэтин кытта истинник бодоруһар, иэйиитэ уһуктар, өйө-санаата сайдар, өбүгэтин үөрэбин утумнуур сүрүн сириэстибэтэ. Төрөөбүт тылынан үөрэби-билиини кэбэбэстик ылынар, айар-тутар дьобура уһуктар. Идэни талыыга, араас эйгэбэ, түгэннэ дьону кытта бодоруһууга, аныгы уопастыбаҕа бэйэ миэстэтин булууга, үтүө сизэргэ-майгыга төрөөбүт тылын үөрэтэн ылбыт билиитэ туһалыыр. Ийэ тыллаах киһи омук дьонун кытта тэннээбин билинэн, дьин интэринэлиисти тыынна иитиллэр.

Билигин төрөөбүт тыл, бэдэрээссийэ үөрэххэ судаарыстыбалыы ыстандаардын (СБҮӨЫ-ФГОС) ирдэбилинэн, уопсай үөрэхтээһин булгуччулаах чааһыгар киирэн, үөрэх төрүт бэдэрээссийэли былааныгар миэстэтэ, үөрэтиллэр чааһа чопчу ыйыллан, суолтата үрдээтэ.

Оскуолаҕа төрөөбүт тылы үөрэтии биридимиэтэ үөрэнээччи тылын-өһүн, өйүн-санаатын сайыннарар, сүрүн үөрэнэр үөрүйэби инэрэр кыабынан атын биридимиэттэрдээбэр бас-көс балаһыанньаны ылар. Онон төрөөбүт тылы үөрэтии таһымыттан саха оскуолатыгар үөрэхтээһин уопсай туруга тутуруктаах.

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын үөрэтии сыала соруга:

– төрөөбүт тылы ис сүрэбиттэн ытыктыырга; араас эйгэбэ, түгэннэ бодоруһуу үөрүйэбэр, аныгы уопастыбаҕа сизэри-майгыны тутуһууга иити; төрөөбүт тыл кэрэтин инэри;

– үөрэххэ, күннээби олоххо төрөөбүт тылы олохтоохтук туттарга үөрэти; бодоруһар үөрүйэбин сайыннарыы, тылын-өһүн сайыннарар баҕатын үөскэти; үөрэх дэгиттэр дьайыыларын (туох сыал-сорук туруорунан үөрэнэрэ, былаанныыра, тылын-өһүн хонтуруолланара, көннөрүнэрэ; билиини араас тылдыттан, литэрэтиирэттэн БИЭни (биллэрэр-иһитиннэрэр эйгэни), Интэриниэти киллэрэн туран сатаан ылар);

– тылы үөрэтии систиэмэтин, туттулуутун туһунан билиини, тыл истилиистикэли уратыларын инэри; тыл көстүгүн өтө көрөр, ырытар, тэнниир дьобуру сайыннарыы; тыл саппааһын байыты; литэрэтиирэли нуорманы тутуһарга уһуйуу.

Үөрэх биридимиэтин сүрүн ис хоһооно

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын үөрэтии ис хоһооно үөрэх хаамыытыгар сатабылы-үөрүйэби олохсутууга (метапредмет) уонна бары биридимиеккэ туох сыал-сорук турарыгар тирэбэр. Маньаха бодоруһууга, тыл үөрэбэр (лингвистика) уонна ытык өйдөбүллэргэ (культуроведческая компетенция) кэмпитиэнсийэлээх сыһыан сайдыахтаах.

Бодоруһуу кэмпитиэнсийэтигэр тылынан уонна суругунан кэпсэти култуурата, оҕо сааһыгар дьүөрэлээн күннээби олобор араас эйгэбэ тылы таба туттуу үөрүйэбэ киирэр. Оҕо туох соруктаах бодоруһара, кэпсэти кэмигэр үөскээбит быһыыны-майгыны сөпкө сыаналыыра, кэпсэтэр киһитин тылын-өһүн өйдүүрэ, онуоха сөптөөх сыһыаны булан кэпсэтэрэ көстүөхтээх.

Тыл уонна тыл үөрэбин кэмпитиэнсийэтигэр үөрэнээччи тыл үөрэбин туһунан билиитэ, тыл хайдах сайдарын, туттууларын өйдөөн көрүүтэ; сүрүн литэрэтиирэли нуорманы тутуһууга; тыл баайын ханатыыта; араас тылдыты сатаан туһаныыта киирэр.

Ытык өйдөбүл (культуроведческая) кэмпитиэнсийэтигэр төрөөбүт тыл төрүт култуураны көрдөрүү биир көрүнэ буолара, тыл норуот устуоруйатын кытта ыкса сибээһэ; саха тылын дьикти уратыта; тыл суолтатын төрүт култуураҕа даҕатан быһаарыы киирэр.

Бырагыраамаҕа үөрэнээччи тугу билиэхтээбэ эрэ буолбакка, тугу сатыахтааҕа-оноруохтааҕа (коммуникативно-деятельностный подход) ыйыллар. Тизмэ айы анал бэлиэ

баар. I – тыл үөрэбиттэн туох үөрэтиллэрэ, өйдөбүлэ. II – үөрэнээччи үлэтин сүрүн көрүннэрэ, тугу сатыахтааҕа-оноруохтааҕа. III – ситимнээх сана.

Саха тылын үөрэтиигэ үөрэнээччи тугу сатыахтааҕар-оноруохтааҕар (коммуникативно-деятельностный подход) ордук болҕойуу, үөрэх сатабылларын инэрэр (метапредметные результаты) хайысханы тутуһуу, тылы-өһү күннээҕи олоххо дьүөрэлээн туттуу тылы таба туттарга (функциональная грамотность) сүнкэн суолталаах.

Сананы-инэни толору баһылааһын бэлиэтэ: бодоруһууга үөрэх дэгиттэр дьайыылара (санарар сана араас көрүнгүн сатаан туттуу, табаарыстарын, аҕа саастаах дьону кытта бодоруһуу; тылынан уонна суругунан сананы сөпкө өйдөөһүн; саныыр санааны сааһылаан кэпсээһин; тылга-өскө сөптөөх нуорманы, сизри тутуһуу); билэр-көрөр сатабыл (сүрүнү булуу, холобурдааһын, ситимнээх толкуй, дакаастааһын, араас источниктан наадалаах матырыйаалы булуу, наардааһын); тэринэр-дьаһанар сатабыл (сыалы-соругу сөпкө туруоруу, сатаан былаанныыра; сатаан хонтуруолланара, көннөрүнэрэ).

Үөрэнээччи сананы-инэни толору баһылааһына, санарар санатын тупсарыта саха тылын тутулун уонна араас түгэнэ хайдах туттулларын билиигэ тирэбирэр. Үөрэх хаамытыгар оҕо тылы ырытыы үөрүйэбэр эрэ буолбакка, тыл култууратыгар үөрэниэхтээх. Аабыы араас көрүнгүн сатыахтаах, тиэкиһи литэрэтиирэлии нуорманы уонна тыл-өс сизрин тутуһан сатаан сымайдыахтаах, көннөрүөхтээх. Онон саха тылын сүрүн оскуолаҕа үөрэтии үөрэнээччи уопсай култууратын таһыма үрдүүрүгэр олук ууруохтаах. Итиниэхэ тирэбирэн толору орто оскуола үрдүкү кылааһыгар, орто анал үөрэх кыһатыгар, о.д.а. үөрэххэ салгыы үөрэниэн сөп.

Төрөөбүт тылы орто сүһүөх оскуолаҕа үөрэтии ис хоһоонун сүрүн хайысхалара:

- бодоруһуу култуурата;
- тыл үөрэбин тутаах салааларын туһунан уопсай өйдөбүл: сана дорҕооно, лиэкстикэ, морполоугуйа, сиинтэксис;
- сурук култуурата: таба суруйуу уонна сурук бэлиэтэ;
- ситимнээх сананы сайыннарыы (тиэкис туһунан сүрүн өйдөбүл).